

De taalagitatie in het Belgische leger tijdens de Eerste Wereldoorlog¹

Luc COENEN en Luc DE VOS

Deel 1: Een langzame aanloop (1914-1917)

België, dat sedert 1839 door de mogendheden als neutraal en onzijdig land was erkend, werd door de Duitse invasie op 4 augustus 1914 in het eerste wereldconflict gewikkeld. Op de vooravond van 2 augustus 1914 vergaderden koning Albert en de regering met een aantal opperofficieren en vervolgens met de ministers van State, om de houding te bepalen tegenover de Duitse vraag om ongehinderd door België te trekken. Op 3 augustus verwierp de Belgische regering het Duitse ultimatum. De volgende dag vielen de Duitse troepen België binnen. Op 5 augustus richtte Albert zijn overbekend gebleven oproep tot het leger: „Gedenkt Vlamingen, den Slag der Gulden Sporen, en gij, Luikerwahlen, de Zeshonderd Franchimontezen”. Een zinsnede die hem de onvoorwaardelijke trouw van de Vlamingen opleverde en heel wat van hen als vrijwilliger dienst deed nemen. Daarin lag ook de Godsvrede, dus het uitstellen van het politieke debat vervat.

Er werd beslist het land te verdedigen aan de Maas. Maar in feite zou het veldleger spoedig teruggetrokken worden naar de vesting Antwerpen. Het Belgische leger zou zich inderdaad beperken tot een zekere vertraging van de Duitse opmars. Het Duitse plan bestond erin, de vesting Luik op de eerste oorlogsdag door een verrassingsaanval in te nemen, waarna België wel zonder verdere tegenstand het voldongen feit zou aanvaarden. Daarop zou Frankrijk verslagen worden in vier of maximum zes weken.

België weigerde zijn jeugd op te offeren „in een oorlog die de onze niet is”. Het zou niet leegbloeden zoals Frankrijk. Koning Albert wilde zoals vele anderen in Antwerpen de strijd staken. Tenslotte gaf hij toe aan zijn regeringsleider en minister van Oorlog, Charles De Broqueville, en trok met het veldleger achteruit naar de kust, terwijl hij 30.000 man vestingtroepen achterliet, die in het neutrale Nederland werden geïnterneerd. De burgerwacht werd niet in het leger opgenomen, maar ontbonden. Met moeite kon de vorst ervan overtuigd worden om stand te houden achter de IJzer. Vier jaar lang, tot groot ongenoegen van de Franse legertop, bleef hij daar strikt in het defensief. De

1. De auteurs Lic. Luc Coenen en Prof. Dr. Luc De Vos zijn respectievelijk wetenschappelijk medewerker en docent aan de leerstoel Geschiedenis van de Koninklijke Militaire School

dienstplicht voor de vluchtelingen werd onder druk van perscampagnes in Engeland pas in 1916 ingevoerd. Wel nam het Belgische leger deel aan het eindoffensief in de zomer en in de herfst van 1918, om zijn aanspraken bij de vredesregeling kracht bij te zetten². Het verloor in totaal 36.124 doden of 9,5 % van het effectief, waarvan 1.489 officieren en 34.635 onderofficieren, korporals en soldaten³. In vergelijking met andere in de oorlog betrokken landen een vrij bescheiden aderslating. Het aantal dode militairen bedroeg in België 0,6 % van de totale bevolking, wat duidelijk minder was dan de 3,5 % voor Frankrijk, 2,7 % voor het Verenigd Koninkrijk en 1,7 % voor Italië⁴.

Tijdens de oorlog kwamen een aantal fundamentele nationale problemen in alle hevigheid tot uitbarsting. De sociaal-economische achterstand van de numeriek belangrijkste bevolkingsgroep werd aan de orde gesteld. In het bezette gebied zocht een aantal Vlaams-nationalisten een oplossing in het activisme. Ook in het IJzerleger nam de onvrede onder de Vlamingen toe, o.a. wegens het niet toepassen van de taalwet van 1913.

De taaltoestanden, de taalproblemen en de eisen van de Vlamingen voor een betere taalwetgeving tijdens de Eerste Wereldoorlog, vooral in het IJzerleger, vormen het onderwerp van dit artikel. Ondanks de rijke historiografie kan men het beeld dat men heeft van de soldaat in het IJzerleger, romantisch noemen⁵. De mythe van de 80 % onderdrukte Vlamingen, de anti-Vlaamse re-

2. L. WILS, *Honderd jaar Vlaamse Beweging*, dl. II : *Geschiedenis van het Davidsfonds 1914 tot 1936*, Leuven, 1985, pp. 19-20

3. H. KEYMEULEN, *De sociale en taalverhoudingen in het Belgisch leger 1914-1918*, dl. I, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Leuven, 1987, pp. 80-84. Alhoewel het hoofd van de Geneeskundige Dienst, L. Melis, 41.110 doden opgaf, een getal dat ook werd overgenomen door L. Schepens, kwam H. Keymeulen na grondig onderzoek tot een cijfer dat ca. 5.000 man lager ligt. Cfr. L. MELIS, *Contribution à l'histoire du Service de Santé de L'Armée, 1914-1918*, Brussel, 1932, bijlage VI en L. SCHEPENS, *België in de Eerste Wereldoorlog*, in: *Nieuwe Algemene Geschiedenis der Nederlanden (NAGN)*, 1979, dl. XIV, p. 29.

4. H. BERNARD, *Totale oorlog en Revolutionaire oorlog*, dl. I: *De XIXde eeuw, de Eerste Wereldoorlog en de Russische revolutie*, Atlas, Brussel, 1976, tabel 96.

5. Wij steunden voor de samenstelling van het leger in 1914 vooral op L. DE VOS, *De numerieke verhouding tussen Vlamingen en Walen in het Belgische leger bij het begin van W.O.I.*, in: *Wetenschappelijke Tijdingen (WT)*, XLIII (1984), pp. 218-229 en voor de samenstelling tijdens de ganse oorlog op H. KEYMEULEN, *De sociale en taalverhouding in het Belgische leger, 1914-1918*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Leuven, 1987. H. Keymeulen telde op zeer gedetailleerde wijze het aantal Vlaamse en Waalse gesneuvelden. De geschiedenis van de Frontbeweging binnen het Belgische leger vindt men uitvoerig beschreven bij: L. DE VLEGHER en L. SCHEPENS, *Front 14/18*, Tielt-Den Haag, 1968; herwerkt in L. SCHEPENS, *14/18. Een oorlog in Vlaanderen*, (*Retrospectief*), Tielt-Weesp, 1984 en L. SCHEPENS, art. *Frontbeweging*, in: *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging (EVB)*, dl. I, 1973, pp. 541-554 en X. DESCHEEMAEKER, *De Frontbeweging tijdens de Eerste Wereldoorlog*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling aan de Koninklijke Militaire School, Brussel, 1986. Over de houding van koning Albert en de regering tegenover de Vlaamse agitatie in het leger lezen we vooral: L. WILS, *Flamenpolitiek en aktivisme. Vlaanderen tegenover België in de Eerste Wereldoorlog*, Leuven, 1974; R. DE SCHRYVER, *Koning Albert en de Vlaamse Beweging*, in: *Handelingen van het colloquium koning Albert*, Brussel, 1976, pp. 209-243 en

flex bij de legeroverheid, het heldhaftige verzet hiertegen van vlaamsgezinde brancardiers en aalmoezeniers, Cyriel Verschaeve en de Frontbeweging in haar Open Brieven zijn hierin vaste elementen. Mythen en beelden, in stand gehouden door de jaarlijkse IJzerbedevaarten ter herinnering aan de in de Eerste Wereldoorlog gevallen Vlaamse soldaten. De IJzertoren werd trouwens recent tot symbool van Vlaanderen uitgeroepen.

Waren de toestanden in het leger werkelijk zo schandalig en ontwettelijk? Wordt de rol van de georganiseerde Vlaamse Beweging in het leger niet overroepen? Hoe hebben koning en regering, die na de uitschakeling van het parlement niet alleen de uitvoerende, maar ook de wetgevende macht vertegenwoordigden, de taalkwestie in het leger ervaren, hoe hebben zij erop gereageerd? Was de anti-Vlaamse houding van de legertop zo repressief als algemeen wordt aangenomen? Wij zullen deze vragen zo genuanceerd en systematisch mogelijk proberen te beantwoorden.

Het eerste deel van het artikel bespreekt de oorlogsjaren 1914, 1915 en 1916. De dood van de Gentenaar luitenant-generaal M. Wielemans, stafchef van het leger, en zijn opvolging op 5 januari 1917 door Louis-Hubert Ruquoy vormen een belangrijk keerpunt. Met deze tot nog toe te weinig opgemerkte ceusuur laten we het tweede deel van onze bijdrage beginnen.

* *
*

1. De samenstelling van het leger tijdens de Eerste Wereldoorlog

De Belgische krijgsmacht aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog was samengesteld uit 15 klassen: één, van de opgevoerde persoonlijke dienstplicht, drie van de persoonlijke dienstplicht en elf van de loting. Het veldleger werd gevormd uit de acht jongste klassen (1913-1906) en telde 117.000 man. Voegen we hierbij het ca. 65.000 man sterke vestingleger, de ca. 5.000 officieren en 3.500 rijkswachters, dan moet het Belgische leger in totaal ongeveer 190.000 man sterk geweest zijn. Hierin waren dan de 46.000 man burgerwacht niet inbegrepen. Ook waren er nog 18.500 à 20.000 ongeoeffende vrijwilligers en na 15 september nog ca. 18.000 man van de onvolledige lichte van 1914, samen goed voor 37.800 man⁶.

De numerieke verhouding tussen Vlamingen en Walen in het leger bedroeg op 4 augustus 1914 voor het geheel van de krijgsmacht 59,28 % Vlaamse en 40,72

L. SCHEPENS, *Koning Albert. Charles de Broqueville en de Vlaamse Beweging tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Tielt-Bussum, 1982. De literatuur, waarbij we de studies van L. Wils en L. Schepens als essentieel aanduiden, vulden wij aan met gegevens uit archiefonderzoek van het fonds Eerste Wereldoorlog van het Centrum voor Historische Documentatie van de Krijgsmacht te Evere. Vooral de stukken van de Veiligheidsdienst en de censuur leverden verrassende resultaten op. Het literatuur- en archiefonderzoek vulden wij aan met normatieve bronnen als *Journal Militaire Officiel*, *Het Belgisch Staatsblad*, legerorders enz.

6. L. DE VOS, *Het effectief van de Belgische krijgsmacht en de militiewetgeving 1830-1914*, (Centrum voor militaire geschiedenis, dl. XX), Brussel, 1985, pp. 351-354

% Waalse en Franstalige Brusselse soldaten. Deze cijfers lagen dicht bij de taalverhoudingen in het gehele land. Er waren ca. 2 % meer Vlamingen in het leger dan de numerieke verhouding tussen de twee gemeenschappen volgens de telling van 1910 liet vermoeden. Dat had veel te maken met het feit dat nogal wat „arme” Vlamingen welgestelde Walen vervingen. Na de moeilijke terugtocht in augustus, september en oktober 1914 was hun aantal licht gedaald tot 58,96 % Vlamingen die effectief deelnamen aan de IJzerslag van oktober-november 1914⁷. Deze 59 % Vlamingen staat ver af van de mythische 80 % die sinds een interview met Ch. de Broqueville, regeringsleider en toen nog minister van Oorlog, zo goed als officieel werd⁸. De 80 % Vlamingen in het gehele Belgische leger tijdens de Eerste Wereldoorlog werd ook overgenomen door tal van historici⁹. Cijfers over de samenstelling tussen 1915 en 1918 zijn nog niet voorhanden en wegens de omvang van zulk een onderzoek zal dit waarschijnlijk nooit plaatsvinden. Wel onderzocht H. Keymeulen vrij nauwkeurig het aantal gesneuvelde militairen¹⁰. De door hem gevonden cijfers vormen het harde bewijs van de numerieke verhouding in de eerste linie, de gevarenzone. Na telling vond hij 35,69 % Waalse en 64,31 % Vlaamse gesneuvelden. Het Vlaams percentage nam wel toe van ca. 60 in 1914 tot 67,2 % voor de loopgravenoorlog en het bevrijdingsoffensief. De verklaring hiervoor vindt men in de grotere inbreng van Vlamingen in het effectief tussen 1915 en november 1918. Volgens de Generale Staf ging het om ca. 93.000 manschappen, waarvan 60.668 dienstplichtigen uit de militieklassen 1915, 1916, 1917 en 1918 en ca. 32.000 vrijwilligers. Zij werden gedeeltelijk gerekruteerd in de onbezette Westhoek en ook onder de vluchtelingen in Frankrijk, Nederland en België. Dat de Vlamingen hier sterk vertegenwoordigd waren, bevestigde brandier René Lefèvre, toen hij eind 1915 in het instructiekamp te Auvours het volgende schreef: „La plupart de ces recrues sont des Flamands ... Les Wallons sont un tout petit groupe; c'est que la plupart de ces gens étaient des „vluchtelingen”, émigrés en Hollande, d'où la loi de novembre les a ti-

7. ID., *De numerieke verhouding tussen Vlamingen en Walen in het Belgische leger bij het begin van W.O.I.*, pp. 218-229; ID., *Het effectief*, pp. 354-359.

8. L. SCHEPENS, *Koning Albert*, p. 124, voetnoot (29).

9. T. LUYKX, *Politieke geschiedenis van België*, dl. I: *Van 1789 tot 1914*, Amsterdam-Brussel, 1977, p. 265; A. WILLEMSSEN, *Het Vlaams-nationalisme. De geschiedenis van de jaren 1914-1940*, Utrecht, 1969, p. 82; T. LUYKX, *Dr. A. Van de Perre en zijn tijd (1872-1925)*, Antwerpen-Utrecht, 1972, p. 142; L. WILS, *Flamenpolitiek*, p. 141 en 214; R. BOUDENS, *Kardinaal Mercier en de Vlaamse Beweging*, Leuven, 1975, p. 169; J. WILLEQUET, *Albert I, Koning der Belgen*, Amsterdam-Brussel, 1979, p. 116. Manu Ruys schreef zelfs: „... ruim 90 t.h. van alle Belgische soldaten waren Vlamingen...”, cfr. *De Vlamingen, een volk in beweging, een natie in wording*, Tielt-Amsterdam, 1980, p. 83.

10. H. KEYMEULEN, *De sociale en taalverhouding in het Belgische leger 1914-1918*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling o.l.v. prof. dr. L. DE VOS, Leuven, 1987; de auteur onderzocht 33.180 gesneuvelde onderofficieren, korporals en soldaten.

rés''¹¹. Er waren natuurlijk ook Franstaligen onder de rekruten, Walen die gevluht waren naar Frankrijk, en vele intellectuele Brusselaars die het bezette België ontvlucht waren om zich te engageren. Ze vormden echter een minderheid.

In verhouding tot hun numerieke sterkte waren de Vlamingen erg ondervertegenwoordigd in het kader van officieren, onderofficieren en zelfs van korporaals. Wat de militaire graden betreft, waren de Vlamingen alleen oververtegenwoordigd bij de soldaten. Omdat andere gemiddelde cijfers ontbreken, gebruiken we de percentages van gesneuvelde militairen. Tegenover 67,4 % gesneuvelde Vlaamse soldaten stonden er maar 32,6 % Waalse. Het aantal gesneuvelde Vlaamse korporaals lag met 53,8 % al heel wat lager. In het onderofficierenkorps, met de graden sergeant, sergeant-majoor en adjudant, sneuvelde een gelijk aantal Vlamingen en Walen, wat wijst op een sterke Vlaamse ondervertegenwoordiging. Het onevenredig grote aantal Franstalige onderofficieren, de rechtstreekse chefs, heeft ongetwijfeld in het dagelijkse leven meer aanstoot verwekt dan dat van de „veraf'' levende officieren. De onderofficieren zijn immers de tussenpersonen bij uitstek.

Naast de discriminatie wat de graad betreft, was er tevens een ongelijke verhouding tussen beide taalgroepen naar gelang van het wapen. Bij de infanterie waren de Vlamingen duidelijk oververtegenwoordigd. Zo bedroeg het aantal Vlamingen dat sneuvelde bij de linietroepen 65,2 %, bij de Jagers-infanterie 67,9 % en bij de grenadiers 61,8 %. Ook hier steeg het Vlaamse aandeel in de dodenrangen van 61 % in 1914 naar 68 % in 1915, 71 % in 1917 en 70 % in 1918. Bij artillerie, cavalerie, genie, logistieke diensten en administratie waren daarentegen gemiddeld meer Walen ingedeeld. Omdat men na 1915 ook hier verplicht was meer Vlamingen in de rangen op te nemen, bereikte men nooit een Waals overwicht. Het beeld dat de Vlaming alleen bij de infanterie diende, terwijl de andere wapens als genie, administratie, cavalerie en artillerie hoofdzakelijk Waalse aangelegenheden waren, dient dus genuanceerd te worden. Verschillende factoren bepaalden de indeling bij een wapen. Kennis van de Franse taal en de vaardigheid van lezen en vooral van schrijven waren de eerste vereisten om een administratieve taak te vervullen. Dank zij een of andere technische scholing kon men overgaan naar eenheden als genie, artillerie, telegrafie of naar een andere dienst of atelier achter het front¹². De technische scholing lag in het sterk geïndustrialiseerde Wallonië hoger dan in Vlaanderen. Soldaten uit Charleroi en Luik waren sterk ondervertegenwoordigd aan het front. De arbeiders uit deze industriebekkens waren merendeels tewerkgesteld in de Belgische bewapeningsindustrie in Frankrijk en Groot-Brittannië¹³. Dat maakte

11. BRUSSEL, Koninklijk Legermuseum (KLM), Archief, 1914-1918, I, *Personalia*, doos 11, nr. 43, René -A. H. Lefèvre, brancardier bij de 9e Cie, 23e Linie, brief van 29.XII.1915.

12. M. BOEY, *Tragedie 14/18. Het voorspel van „Vlaanderen aan de IJzer''*, Tielt-Utrecht, 1974, p. 16.

13. Cfr. G. PELKMANS, *De Belgische oorlogsindustrie in de Eerste Wereldoorlog*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Leuven, 1986.

dat jongens die niet over deze capaciteiten beschikten, boeren, mannen zonder scholing of opleiding en vaak ook ongeletterden, aan het front zaten. De kans dat dit Vlamingen waren, was groter wegens de lagere scolarisatiegraad in Vlaanderen. De minder geschoolde zwarte Amerikanen waren in Viëtnam ook verhoudingsgewijze talrijker in de gevechtseenheden dan de blanken, waarvan de scolarisatie veel hoger was. Jos De Cuyper beweerde al in 1916, dat men met 75 % Vlamingen aan het front zat. August Fierrens, zoals De Cuyper een Vlaams legerarts, stelde eind 1916 hetzelfde vast: „In ons bataljon zijn drie vierde Vlamingen. In sommige pelotons zit geen enkele Waal”¹⁴.

De indeling per wapen bepaalde ook de overlevingskansen van de militair. Zo lag het sterfterisico bij de infanterie veel hoger dan bij de andere wapens. 75 % van de gesneuvelden uit de Eerste Wereldoorlog waren infanteristen; wat een hemelsbreed verschil maakt met de 9 % van de artillerie en de 3 % van de genie. Wat meteen ook het weinig hoopvolle perspectief aantoonde van het merendeel van de Vlaamse soldaten die ingedeeld waren bij de infanterie.

2. *Het taalprobleem steekt de kop op*

Aanvankelijk bekommerden de Vlaamse soldaten zich weinig om de Vlaamse Beweging en zij ondergingen de verfransing van het leger zonder dat er klachten naar buiten doordrongen. De gemiddelde Vlaamse soldaat accepteerde immers het scherpe onderscheid tussen meerdere en mindere, evenals de er grotendeels mee parallel lopende talentegenstelling. Beide waren niet alleen inherent aan de militaire hiërarchie, maar ook aan de burgermaatschappij. De voor de hand liggende reden hiervoor is dat de bezorgdheid voor de verdediging van het vaderland en vooral voor het overleven hen in die eerste maanden helemaal in beslag nam. De legerwet van 1913, die een zekere kennis van de tweede taal oplegde, had voorlopig weinig resultaat. Bij Koninklijk Besluit van 2 juli 1913 was vooropgesteld dat met betrekking tot de Militaire School van 1 januari 1917 af zowel het toelatings- als het eindexamen een proef zouden bevatten over de kennis van het Nederlands. Verder werd ook een verplicht college Nederlands in het studieprogramma opgenomen en kwamen er tweetalige cursussen o.a. over militaire reglementen. Voor het personeel van de geneeskundige dienst in het leger werd reeds van 1 januari 1915 af de proef over de tweede taal voorzien. Tweetaligheid in de correspondentie van de officiële diensten met het leger moest normaal op 1 januari 1914 effectief worden¹⁵. De wet voorzag niet dat de bevelen in de twee talen moesten gegeven worden. De opleiding diende juist om aan de soldaten de kennis van de Franse bevelen bij

14. KLM, 1914-1918, I, *Personalia*, doos 5, nr. 27, A. Fierrens, brief van 10.XII.1916

15. RUDIGER (= A. WULLUS), *La trahison activiste au Front Belge. Lettre ouverte au roi*, Brussel, (1920), p. 20.

te brengen. Evenmin dienden de oversten de taal van hun ondergeschikten te spreken. Minister de Broqueville had in het parlement verklaard dat dit niet bij wet maar bij reglement moest geregeld worden¹⁶. Nauwelijks was de IJzerslag voorbij, of wij horen reeds andere klanken. Op 19 december 1914 publiceerde Frans Van Cauwelaert in de *Nieuwe Amsterdammer* een artikel, waarin hij bij de Vlamingen aandrong om weer van zich te laten horen en uitdrukking te geven aan hun ongenoegen vanwege „het gruwelijk onrecht, dat elken dag over ons volk wordt vernieuwd”. Er waren onrustwekkende symptomen¹⁷. Op 30 januari 1915 gewaagde C. Verschaeve in zijn *Oorlogsdagboek* over de „echt Belgische legertoestand” en de breuk die er heerste tussen de Vlaamsonkundige officieren en de Vlaamse manschappen¹⁸. Mejuffrouw M. E. Belpaire noteerde op 6 maart 1915 haar eerste klacht over de toestand van de Vlamingen in het Belgische leger, uit de mond van aalmoezenier V. E. Van Gamberen: de Waalse dokters en officieren verstonden hun mannen niet¹⁹. In juni 1915 bekleeg aalmoezenier A. Nobels zich tegenover mejuffrouw Belpaire over sommige Vlaamse intellectuelen die hun vlaamsgezindheid boven hun vaderlandsliefde en hun godsdienst stelden. Op 15 oktober 1915, na twee maanden volstreekte „godsvrede”, klaagde de dominicaan Jules Callewaert in *De Stem uit België* aan, dat de Vlaamse gesneuvelden zelfs geen Nederlands grafopschrift kregen. Ook besloot volksvertegenwoordiger A. Van de Perre op 17 november 1915 zich voor de verbetering van het lot van de Vlamingen in het leger in te spannen, als reactie op de vele brieven met klachten die hij ontvangen had²⁰. Zo schreef hij een lang scherp stuk *Eerbied voor onze helden*, waarin hij de schandelijke taaltoestanden aan het front en in de militaire diensten in Engeland blootlegde. Enkele weken na het verbod van hun *Vlaamsche Stem* aan het front werd in een legerdagorder van 17 december 1915 de verspreiding van *De Stem uit België* tot nader bevel verboden. Van de zomer 1915 af ontwikkelden zich dus parallel de rechtseis van vlaamsgezinde zijde, de repressie van hogerhand en tegelijk maatregelen om de taaltoestanden te verbeteren. Het hyperpatriottisme, waardoor de flaminganten in het leger de ondergeschiktheid aanvaardden, verdween naar gelang dat de oor-

16. L. WILS, *Flamenpolitik*, pp. 139-140.

17. L. SCHEPENS, *14/18. Een oorlog in Vlaanderen*, p. 159.

18. C. VERSCHAEVE, *Oorlogsdagboek*, in: *Verzameld Werk*, dl. VIII, Brugge, 1961, pp. 128-129; R. VANLANDSCHOOT, *De dagboek aantekeningen van Cyriel Verschaeve op 8 december 1914 als prefiguratie van de eisen van de Frontbeweging 1917-1918*, in: *De Vlaamse Beweging tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Mededelingen van het Colloquium ingericht te Leuven op 15 en 16 november 1974 door de afdeling Geschiedenis van de Katholieke Universiteit te Leuven, Leuven, 1974, pp. 154-162.

19. M. E. BELPAIRE, *Gestalten in 't Verleden*, Brugge, (1948), p. 168. Over V. E. Van Gamberen: J. R. LECONTE, *Aumôniers militaires belges de la guerre 1914-1918*, (*Centrum voor Militaire Geschiedenis. Bijdragen*, (dl. V), Brussel, 1969, p. 303.

20. L. SCHEPENS, art. *Frontbeweging*, p. 543.

logsmoetheid toenam. De oorlog zelf activeerde, zowel bij de militairen als bij de burgers, het Vlaamse bewustzijn. Vanaf het openlijk optreden van het activisme kwamen er anti-Vlaamse campagnes in de Franstalige pers²¹. In 1915 was ook het aantal Vlamingen in het effectief sterk toegenomen. Het gevoel van de soldaat dat hij als Nederlandstalige werd achteruitgesteld tegenover de Franstaligen, bekvechterijen tussen Waalse en Vlaamse soldaten, hatelijke anti-Vlaamse uitlatingen van officieren en afwijzing van vlaamsgezinde kandidaten voor de officiersopleiding deden de frustratie toenemen²².

Dit leidde aan het front tot een radicalisering der vlaamsgezinde intellectuelen die al in juni 1915 merkbaar was. Het betrof universiteitsstudenten of pas afgestudeerden, onderwijzers, seminaristen of jonge priesters die dienst deden als brancardier of aalmoezenier. Hun aanwezigheid in het leger had in de eerste plaats een sociale bewustwording tot gevolg. Zij stonden te midden van de gemiddelde Vlamingen en ondervonden aan den lijve de onmiddellijke sociale en morele noden van hun volk: analfabetisme, gebrek aan ontwikkeling, onbehagen in een niet-volkseigen milieu waarvan zij de taal niet begrepen, en het gevoel omwille van deze taal- en cultuurbarrière als minderwaardig aangezien en behandeld te worden door de hiërarchie²³. De eerste reactie van deze jonge intellectuelen was dan ook van sociale, morele en religieuze aard²⁴. Zij deden aan volksoopvoeding volgens principes die zij in de Vlaamse studentenbeweging in theorie geleerd hadden en nu in de praktijk omzetten, door voor de volksjongens in de bres te springen en hun rechten te verdedigen²⁵. De actie nam de vorm aan van H. Hartbonden en bijeenkomsten met godsdienstige of moraliserende strekking.

De officieren, die er zich van bewust waren dat de intellectuelen de kern vormden van het verzet, traden tegen de tweetalige intellectuele Vlaamse militairen repressiever op dan tegen de gewone ééntalige Vlaamse soldaten. Bij de militaire overheid stond de verdediging van zogenaamde taalrechten vaak gelijk met insubordinatie. A. Van de Vyvere schreef hierover aan F. Van Cauwelaert: „... Gij weet bij ondervinding wat het is. De officieren zijn allen oftewel Walen, oftewel Franschsprekende Vlamingen. Hun geest is anti-Vlaamsch zonder dat zij het zelf weten. „J'aime les flamands, mais les flamingants ont à compter avec moi!” Zoo sprak een zeer brave en welmenende colonel. En wat hij wilde zeggen is dat hij, hij is Vlaming van Leuven, zeer gewillig zijn Vlaamsch radbraakt met de soldaten die geen Fransch kennen, maar dat al de jonge studenten van zijn regiment als „flamingants” en „mauvaises têtes” aangetee-

21. RUDIGER (= A. WULLUS), *La trahison activiste*, pp. 20-21.

22. L. WILS, *Flamenpolitik*, pp. 141-142.

23. RUDIGER (= A. WULLUS), *La trahison activiste*, p. 21

24. L. SCHEPENS, *België in de Eerste Wereldoorlog*, in: *NAGN*, dl. XIV (1979), pp. 35-37.

25. H. SCHROOTEN, *De sociale en politieke actie van mej. M. Belpaire tijdens de Eerste Wereldoorlog (1914-1918)*, Antwerpen- Amsterdam, 1978, pp. 52-53; M. BOEY, *o.c.*, pp. 17-18.

kend worden, zoo gauw zij durven Vlaamsch spreken met een officier. Wat doet gij daaraan? Het is de massa niet der ongeleerde Vlamingen, het is de beschaafde Vlaming die te lijden heeft. En gij kunt nooit iets „precies” aanvaarten. De colonel waar spraak over, is uiterst wel gezien van zijne manschappen. Het is een goeie vent! en schrikkelijk en met reden gehaat van een tiental Vlaamsche studenten”²⁶.

Het leger werd niet alleen met een taalprobleem geconfronteerd, maar ook met een bevelvoerend kader dat voor een deel bestond uit ongeschikte elementen, die door oorlogsomstandigheden gepromoveerd waren. Zo kon een divisiecommandant zijn beste onderofficieren onmiddellijk promoveren tot hulp-onderluitenant. Deze maatregel werd wel ingetrokken op 18 maart 1915, toen het *Centre d'Instruction de Sous-Lieutenants Auxiliaires (C.I.S.L.A.)* werd opgericht²⁷.

De kennis van de beide landstalen, die voor een goede leiding van de soldaten noodzakelijk is, was zeker niet verzekerd bij reserve-officieren en onderofficieren, die in oorlogstijd een aanzienlijk deel van het kader uitmaakten, in omstandigheden die meer dan ooit een nauwe samenwerking en een stevige morele band tussen soldaat en meerdere vereisten²⁸. In een lange confidentiële nota van de inspecteur-generaal van het leger, generaal Antonin de Selliers de Moranville, aan minister de Broqueville over de opleiding van de officieren stelde hij vast dat niet alleen de morele capaciteiten maar ook de militaire kennis bij officieren enorm gezakt waren. Hij wees ook op het drankmisbruik: „Al te veel officieren zijn herbergpilaren”²⁹. De hatelijkheden die de Vlaamse soldaten moesten aanhoren of ondergaan, waren niet altijd ingegeven door platte Vlaamshaterij, maar evenzeer, zo niet nog meer, door gebrek aan elementaire takt vanwege officieren en onderofficieren, die vaak plots in moeilijke oorlogsomstandigheden „omhoog gevallen” waren³⁰.

Van regeringszijde negeerde men de Vlaamse klachten en de eis voor een betere taalwetgeving. Men verwees naar de op 4 augustus 1914 afgekondigde „godsvrede onder de partijen” en weigerde concessies te doen uit vrees de „godsvrede” in het gedrang te brengen. Op 15 maart 1915 maakte Charles de Broqueville een nota over het taalprobleem over aan P. Poulet, minister van Wetenschappen en Kunst³¹. Van Vlaamse taaleisen op legergebied was toen nog geen sprake. Koning Albert weigerde op 25 oktober een onderhoud aan F. Van Cauwelaert, toen deze hem wou spreken over de fouten in de hogere poli-

26. Geciteerd in V. JANSSENS, *Burggraaf Aloïs Van de Vyvere in de geschiedenis van zijn tijd (1871-1961)*, Tielt, 1982, pp. 86-87.

27. L. SCHEPENS, *Koning Albert*, p. 64.

28. *Uit het archief van Frans Van Cauwelaert*. Dl. I: *Gedenkschriften over Vlaamse Beweging en Belgische politiek 1895-1918*, uitg. R. DE SCHRYVER, Antwerpen, 1971, p. 156.

29. L. SCHEPENS, *Koning Albert*, p. 64-65.

30. ID., *o.c.*, p. 65.

31. ID., *o.c.*, p. 52-53.

tieke en militaire kringen. Op 30 december 1915 deelde P. Poulet aan Ch. de Broqueville mee dat hij, als gevolg van dit antwoord aan F. Van Cauwelaert, de koning een nota bezorgd had over de „Vlaamse Kwestie” in het leger. P. Poulet drong ook bij de minister van Oorlog herhaaldelijk aan op maatregelen³². Op 13 januari 1916 verstuurde minister de Broqueville een eerste circulaire „betreffende het gebruik van de Vlaamse taal door officieren”³³. Daarin werden deze en met name de nieuw benoemde hulponderluitenanten eraan herinnerd dat de mededelingen aan de troep in beide landstalen moesten gebeuren. Zij werden aangespoord zich met de soldaten te onderhouden in hun moedertaal, dat kon alleen de goede verstandhouding bevorderen³⁴. Op 20 januari 1916 kreeg de *Belgische Standaard* de gelegenheid om de niet-naleving van de circulaire aan te klagen. Ook later kon hij soms iets schrijven over taaltoestanden. Tijdens de volgende maanden valt er een vermindering op van de klachten van militairen in de correspondentie van Van Cauwelaert. De circulaire schijnt dus de onrust te hebben afgeremd.

Het groeiende Vlaamse bewustzijn uitte zich in 1916 in godsdienstige studiekringen die werden gesticht om de zedenverwildering tegen te gaan, in de frontblaadjes voor streek- en studiegenoten (9 gesticht in 1915, 50 andere in 1916, nog eens 50 in 1917) en in de werken voor lectuurvoorziening en andere hulp aan de soldaten³⁵. Deze Vlaamse moreel-culturele actie werd gesteund van hogerhand. De actie nam de vorm aan van H. Hartbonden en bijeenkomsten met godsdienstige of moraliserende strekking. Deze initiatieven waren een uitloper van de vooroorlogse katholieke studentenbeweging. Frans Daels stichtte achter het front het Secretariaat der Katholieke Vlaamse Hoogstudenten (S.K.V.H.) met het doel studiefaciliteiten voor de soldaten te scheppen. Uit deze organisatie van flamingantische studenten aan het front kwam in de loop van de oorlog een groep van radicale Vlamingen naar voren met het dagblad *Ons Vaderland* als spreekbuis. Sommige studiekringen werden harden van flamingantisme waar men regelmatig voordrachten hield over de Vlaamse kwestie. Daarnaast voerden heel wat intellectuelen in hun onmiddellijke omgeving een onvermoeibare bewustmakingscampagne³⁶.

De Vlaamse politici lieten niet na zich i.v.m. de ongelukkige taalsituatie voor de Vlaamse frontsoldaten en de daaruit ontsproten bitterheid en ergernis tot de koning te richten. Begin 1916 schreef Alfons Van de Perre aan minister Georges Helleputte, dat aan het front niets zou veranderen, zolang koning Albert niet persoonlijk tussenbeide kwam. Naderhand zou hij niet alleen aan de mini-

32. ID., *o.c.*, p. 58, voetnoot (35).

33. *Journal Militaire Officiel (JMO)*, 1916, pp. 6-7.

34. EVERE, Centrum voor Historische Documentatie (CHD), 1914-1918, 2DA, nr. 48; L. SCHEPENS, *o.c.*, p. 68.

35. L. WILS, *Flamenpolitik*, pp. 143-144.

36. RUDIGER (= A. WULLUS), *La trahison activiste*, pp. 21-22.

ster maar ook aan de koning zelf in die zin schrijven³⁷. Van zijn kant deelde Frans Van Cauwelaert half juni 1916 aan minister Pouillet uittreksels van soldatenbrieven mede over het Nederlands en de Vlamingen in het leger. Pouillet beloofde daarop, over de misstanden met grote aandrang te spreken met de koning, met generaal M. Wielemans en regeringsleider de Broqueville³⁸. In juli 1916 verzocht koning Albert minister A. Van de Vyvere „de wan-toestanden in het leger aan te duiden”³⁹. De koning ging zelfs verder. Op 25 september ontving hij Frans Van Cauwelaert, die hem de toestand uiteenzette. Het onderhoud tijdens hetwelk over de situatie aan het front en over de *Flamenpolitik* werd gesproken, duurde anderhalf uur. De koning legde vlaamsgezinde verklaringen af als: „Je ne cesse de répéter à mes ministres qu'ils doivent donner satisfaction aux Flamands, ... J'estime que pour les officiers la connaissance du flamand est plus nécessaire que la connaissance de la physique et de la chimie”, die op Van Cauwelaert een uitstekende indruk maakten⁴⁰. De Duitse druk had de koning hoogstens tot andere woorden gebracht, zeker niet tot andere gedachten.

Op 11 oktober 1916 werd de censuur ingesteld op de aan het front verschijnende bladen. Analooq werd ook een controle ingesteld op de briefwisseling. Wat de Vlaamse kwestie betreft, waren *voor de militaire overheid* drie thema's taboe: zelfbestuur voor Vlaanderen, te scherpe kritiek op het heersende taalregime, benadrukking van de „Vlaamse ziel”. De personen die in de frontpers deze opvattingen verkondigden, waren meestal brancardiers, dus overwegend geestelijken. Vrij vlug verdacht de censuurdienst hen ervan activistische drijfverijen op touw te zetten⁴¹.

Van einde september 1916 af schijnt de Vlaamse Beweging aan het front een definitieve wending te nemen, deels onder invloed van de gebeurtenissen in het bezette gebied, de oprichting van een Vlaamse universiteit door de Duitsers en de reactie hierop van het Belgische establishment, en deels door het optreden van Cyriel Verschaeve te Alveringem. Op 15 oktober 1916 publiceerde nr. 18 van het *Limburgsch Studentenblaadje*, in grote trekken overgenomen door *De Stem uit België* van 3 november, een artikel van Verschaeve, dat als katalysator kan beschouwd worden van de toen heersende gedachten en mischien zelfs als de onmiddellijke aanleiding tot de organisatie van de Frontbeweging. *Wat de Vlaamsche studenten kunnen doen voor de zaak die de hunne was en zal blijven* bevat richtlijnen voor de onderwerpen die in de studiektrin-

37. T. LUYKX, *Dr. A. Van de Perre en zijn tijd*, pp. 145-146.

38. *Uit het archief van Frans Van Cauwelaert*, p. 234.

39. L. WILS, *Flamenpolitik*, p. 171.

40. R. DE SCHRYVER, *Koning Albert en de Vlaamse Beweging*, p. 210 en pp. 220-221; L. SCHEPENS, *Koning Albert*, pp. 118-119.

41. G. BULTHE, *De Vlaamse loopgravenpers tijdens de Eerste Wereldoorlog, (Centrum voor Militaire Geschiedenis. Bijdragen, dl. VII)*, Brussel, 1971, p. 74.

gen behandeld dienden te worden, en wees op de sociale verantwoordelijkheid van de Vlaamse intellectuelen en hun plicht voor Vlaanderen een leger aan te werven in de schoot van het Belgische leger. Een Vlaams leger „zal een paar geslachten ver een overwegende invloed hebben in 't land.” Een inzicht, dat in die tijd door de Vlaamse intellectuelen gedeeld werd⁴². De gedachte die aan het beleid van de Frontbeweging ten grondslag lag, was in de eerste plaats, dat het leger het machtigste instrument vormde in de Vlaamse strijd en ook na de oorlog, mits het intact gehouden werd, de vervulling van de flamingantische desiderata kon afdwingen. Een overwinnend leger, waarvan de werkelijke leiding berustte bij een goed georganiseerde en doelbewuste groep vlaamsgezinde soldaten, zou in een bevrijd België de macht hebben.

In december 1916 kwam de aalmoezeniersdienst van het leger onder zware druk te staan als gevolg van het artikel *Un cri d'alarme. Le rôle des aumôniers dans l'armée belge*, dat op 3 december 1916 in de *XXe Siècle* verschenen was. Hierin schreef men in bijzonder scherpe bewoordingen dat mgr. J. Marinis, die sinds 1915 hoofdaalmoezenier was, zich systematisch tegen het benoemen van Waalse aalmoezeniers verzette. De aalmoezeniersdienst was als enige dienst officieel tweetalig, want mgr. J. Marinis benoemde alleen tweetaligen tot aalmoezenier. In zijn reactie op het artikel aan de minister van Oorlog voerde Marinis aan, dat het Vlaming of Waal zijn bij de benoeming geen rol speelde en dat hij zich alleen op het standpunt plaatste dat mensen die voor de zielzorg instonden, de taal moesten spreken van hen die hun toevertrouwd waren. Marinis beriep zich ook op de richtlijnen van het ministerie. Kardinaal Désiré Mercier stond volledig achter zijn hoofdaalmoezenier. Wel had Mercier in concrete omstandigheden wat meer soepelheid vanwege Marinis verwacht⁴³.

Op de vooravond van 1917, het jaar van de Russische revolutie, de Franse munitierijen, de spectaculair toegenomen deserties in alle legers, waren alle ingrediënten aanwezig, opdat ook het Belgische leger door zware spanningen zou op proef gesteld worden.

Koninklijke Militaire School
Renaissancelaan 30
1040 Brussel

42. L. SCHEPENS, art. *Frontbeweging*, p. 544.

43. Hierover meer bij; R. BOUDENS, *o.c.*, p. 170 voetnoot 169, p. 172, p. 183; J.-R. LÉCONTE, *o.c.*, p. 88, pp. 235-236.